

Janusz Kowal

Geneza i rozwój instytucji eksklustracji

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 37/1-2, 47-72

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. JANUSZ KOWAL SJ

GENEZA I ROZWÓJ INSTYTUCJI EKSKLAUSTRACJI

Treść: – Wstęp. – I. Definicja i geneza. – 1. Definicja słowna. – 2. Definicja rzeczowa. – 3. Konieczność istnienia instytucji eksklustracji. – 4. Geneza. – II. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku. – 1. Pojęcie. – 2. Władza kompetentna do udzielenia indultu. – 3. Skutki. – III. W czasie obowiązywania Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku. – 1. Eksklustracja *ad nutum Sanctae Sedis*. – 2. Eksklustracja kwalifikowana. – Zakończenie.

Wstęp

Kościół, ze względu na wagę życia wspólnego w instytucjach zakonnych, odpowiednimi normami reguluje każdą sytuację wymagającą zawieszenia lub odejścia od życia wspólnotowego. Wśród tych norm jedną z istotniejszych jest instytucja eksklustracji czyli pozwolenie na prawny pobyt członka poza własnym instytutem.

Analiza norm prawnych dotyczących instytucji eksklustracji zawartych w aktualnie obowiązującym Kodeksie Prawa Kanonicznego oraz głębsze ich zrozumienie jest jednak niemożliwe bez odwołania się do źródeł, z których wyrastają. Stąd też przedstawienie norm aktualnych wymaga uprzedniego podjęcia tematu genezy instytucji eksklustracji oraz uprzednio obowiązujących przepisów. Jednakże opracowania rozwoju i stanu aktualnego instytucji prawa stają zwykle przed trudnością pogodzenia ze sobą materiału historycznego i prawnego. Brak ujęcia historycznego powodować może nieczytelność i niezrozumienie samej instytucji czy obowiązujących norm prawnych, zaś nadmiar materiału historycznego siłą rzeczy powoduje komplikacje w jasnym i precyzyjnym przedstawieniu obowiązujących unormowań. Z tego względu, oraz z uwagi na obszerność materiału, wydaje się, iż temat należy podjąć w dwu etapach: najpierw ukazując genezę i rozwój omawianej instytucji a dopiero później przedstawić obowiązujące normy i stosowaną obecnie praktykę.

W obecnym artykule, po próbie zdefiniowania instytucji eksklustracji ukazana zostanie konieczność jej istnienia w świetle istotnych elementów życia konsekrowanego. Następnie przedstawia się genezę pozwoleń na pobyt poza wspólnotą oraz skrótowo jej rozwój aż do 1917 roku. Dalsze części przedstawia unormowania zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 roku oraz podejmą próbę ukazania ewolucji instytucji eksklustracji w czasie

obowiązki Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku. Szczególne miejsce zajmują tu nowe formy indultu eksklaustracji wprowadzone praktyką Kongregacji Zakonów: eksklaustracja *ad nutum S. Sedis* oraz eksklaustracja kwalifikowana.

I. Definicja i geneza.

1. Definicja słowna

Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w 1983 r., w Księdze drugiej *O Ludzie Bożym* umieszcza część poświęconą Instytutom Życia Konsekwowanego i Stowarzyszeniom Życia Apostolskiego (kan. 573-746). Rozdział VI pierwszej sekcji, w całości poświęcony normom regulującym wyłączenie członków z Instytutu Zakonnego, zamieszcza dwa kanony poświęcone instytucji eksklaustracji, która – jak wskazuje na to jej umiejscowienie – stanowi określoną przez prawodawcę formę wyjścia z Instytutu. Termin *eksklaustracja* zastosowano w Kodeksie Prawa Kanonicznego trzy razy – dwa razy w kan. 686, gdzie mowa jest o *indulcie eksklaustracji* i jeden raz w kan. 687, mówiącym w jakich warunkach „eksklaustracja może być zastosowana”¹. Jednak w żadnym z tych miejsc nie podano ani definicji, ani bliższego wyjaśnienia tego terminu, zgodnie ze starożytną regułą, iż każda definicja w prawie jest niebezpieczna². O ile więc zrozumiała – i zgodnie tłumaczona – jest treść pojęcia *indulti*³, o tyle pojęcie *eksklaustracja* wymaga bliższego doprecyzowania.

Słowniki łaciny klasycznej nie zawierają hasła *exclaustratio*, a jedynie zbliżone do niego słowo *excludo*, które jako złożone z *ex* i *claudo* (lub *claudere*), określać ma „bycie poza zamknięciem, klauzurą”⁴. Owo leksykalne pojęcie nie dotyczy jednak wprost terminu *exclaustratio*, a ponadto nie można uznać go za jednoznaczne⁵. Stąd też precyzacji interesującego nas terminu musimy dokonać w obrębie dziedziny, w której jest stosowany.

Kanony 686 i 687 KPK z 1983 r. w dużej mierze wykorzystują unormowania zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego promulgowanym przez

¹ Por. X. O c h o a, *Exclaustratio, -onis*, w: *Index verborum ac locutionum Codicis Iuris Canonici*, Roma 1983, s. 162.

² „Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti posset”. L. de M a u r i, *Regulae iuris. Raccolta di 2000 regole del diritto*, Milano 1976¹¹, s. 192.

³ Por. hasło *indultum* w: *Słownik łacińsko-polski*, red. M. P l e z i a, t. 3, Warszawa 1969, s. 124, oraz w: *Słownik Kościelny łacińsko-polski*, A. J o u g a n, Warszawa 1992⁴, s. 332. Obaj autorzy tłumaczą termin *indult* jako: *zezwolenie, pozwolenie, łaska*.

⁴ „Excludere, est extra claudere, arcere, prohibere, atque adeo separare, desterninare...”. A. F o r c e l i n i, *Lexicon totius Latinitatis*, t. 2, Patavii 1940, s. 340.

⁵ Por. M. P l e z i a, j.w., t. 2, s. 399-340, gdzie podano także wiele innych znaczeń słowa *excludo*.

Benedykta XV w 1917 r.⁶ Normy dotyczące eksklaustracji zawarte w nim były w kan. 638 i 639. W tychże kanonach po raz pierwszy zastosowano termin *exclaustratio*⁷, a jednocześnie podano jego definicję. Według słów kan. 638 *indult eksklaustracji* jest indultem czasowego przebywania poza klauzurą. Istotnym (a zarazem czymś nowym w stosunku do pojęć klasycznej łaciny) w tym kodeksowym określeniu jest przymiotnik *czasowy*, odróżniający indult eksklaustracji od indultu sekularyzacji, będącego stałym zezwoleniem na przebywanie poza domem zakonnym⁸, z jednocześnie rozwiązaniem wszystkich więzów wynikających ze złożonej profesji.

2. Definicja rzeczowa

Podana w kan. 638 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. definicja *eksklaustracji* pozwala nam na dwojake rozumienie tej instytucji: rozumienie eksklaustracji w sensie *aktywnym* oraz w sensie *obiektywnym*⁹.

Eksklaustracja w zależności od tego, czy jest ona dobrowolna czy nałożona, o czym będzie mowa poniżej, w znaczeniu *aktywnym* jest pozwoleniem na przebywanie przez czas określony lub nieokreślony poza instytutem, udzielonym zakonnikowi przez kompetentną władzę. Celem takiego pozwolenia, udzielonego na czas trwania przyczyn z powodu których go wydano, jest zezwolenie zakonnikowi na pobyt w świecie oraz częściowe rozluźnienie więzów łączących go z instytutem zakonnym i władzą przełożonych¹⁰.

W sensie *obiektywnym* eksklaustracja jest pobytom zakonnika poza klasztorem na mocy pozwolenia udzielonego przez kompetentną władzę; w czasie tego pobytu następuje rozluźnienie absolutnego uzależnienia od przełożonego zakonnego oraz większe lub mniejsze (w zależności od warunków) złagodzenie dyscypliny¹¹.

⁶ Kan. 686, 687 w: *Codex Iuris Canonici Fontium annotatione et indice analytico-alphabetico auctus*, Vaticani 1989.

⁷ Por. C. Piontek, *De indulto exclaustrationis necnon saecularizationis*, Green Bay, Wisconsin 1925, s. 3.

⁸ Kan. 638 KPK/1917: „Indultum manendi extra claustra, sive temporarium, id est indultum *exclaustrationis*, sive perpetuum, id est indultum *saecularizationis*, sola Sedes Apostolica in religionibus iuris pontificii dare potest; in religionibus iuris dioecesiani etiam loci Ordinarius”.

⁹ Podział przyjęty za: A. Tabera, G. M. de Antoñana, G. Escudero, *Il Diritto dei Religiosi. Manuale teorico pratico su gli Stati di perfezione*, Roma 1961, s. 520.

¹⁰ Por. F. X. Wernz, P. Vidal, *Ius canonicum ad Codicis normam exactum*, t. 3, *De religiosis*, Romae 1933, s. 458.

¹¹ Por. A. Tabera, G. M. Antoñana, G. Escudero, j.w., s. 520.

3. Konieczność istnienia instytucji eksklaustracji

Zarówno aktywne jak i obiektywne rozumienie instytucji eksklaustracji uwydatnia fakt, że pobyt poza instytutem i poza wspólnotą zakonną jest możliwy jedynie na mocy pozwolenia kompetentnego przełożonego. Konieczność takiego pozwolenia domaga się bliższego wyjaśnienia.

Kodeks, choć powstrzymuje się od podawania definicji, to jednak w sposób jasny opisuje prawną naturę życia w instytutach zakonnych. Jest to mianowicie trwała forma życia, którą podejmują w sposób wolny ci wierni, którzy przez śluby zobowiązują się do zachowania ewangelicznych rad czystości, ubóstwa i posłuszeństwa¹². Istotą jest zachowanie rad, zaś przyjęte przez Kościół śluby dają pożądaną stałość takiego stanu życia. Zobowiązanie do życia we wspólnocie stanowi jeden z istotnych elementów stanu zakonnego¹³. Kościół przyjął wspólnotę życia jako konieczną w koncepcji stanu zakonnego – i jako konieczną, staje się wspólnotą elementem charakterystycznym życia konsekrowanego¹⁴. Wspólnota zaś winna zamieszkiwać razem i prowadzić wspólne życie pozostając pod władzą przełożonego. Zakonnik nie powinien też opuszczać klasztoru bez udzielonego przez przełożonego pozwolenia¹⁵.

Jest rzeczą oczywistą, iż sam stan życia nie powoduje w sposób automatyczny doskonałości jego członków¹⁶, stąd też pojawiają się normy, które mają wspomagać ograniczoną naturę ludzką w dążeniu do doskonałości. Dobrowolnie przyjęte przez osobę zobowiązanie do życia według rad ewangelicznych, obliguje między innymi do zachowania norm prawnych, które to życie regulują. Wśród nich znajdują się również przepisy, które określają prawne położenie zakonników, którzy znaleźli się w okolicznościach nadzwyczajnych, trudnych i czasami niebezpiecznych. Kodeks przewiduje różne sytuacje, w których także życie we wspólnocie jest zawieszane na sposób mniej lub bardziej przedłużony, np.: nieobecność poniżej pół roku,

¹² Kan 607 KPK/1983. Podobne określenie zawierał kan. 487 KPK/1917.

¹³ Kan. 607 § 2 KPK/1983. Por. Kongregacja Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, *Uwagi do Konstytucji Zgromadzenia Sióstr Świętego Józefa*, Rzym 1989, uwaga do art. 57.

¹⁴ Ta konieczność życia wspólnego, tak trafnie ujęta przez Gracjana w obrazowym porównaniu, iż *sicut piscis sine aqua caret vita, ita sine monasterio monachus* (C. XVI, q. 1, c. 8) była czymś oczywistym od samego początku życia monastycznego.

¹⁵ Por. kan. 608 KPK/1983 i kan. 665 KPK/1983.

¹⁶ Choć jeszcze na początku bieżącego stulecia w teologii i kanonistyce rozróżniano dwa stany doskonałości: biskupi należeli do stanu doskonałości czynnej, którą mieli udzielać podległej sobie owczarni, zaś zakonnicy należeli do stanu doskonałości nabywanej, czy raczej do stanu, który miał nabywać doskonałość. Szerzej na ten temat zob.: L. Chopuń, *Istota i obowiązki stanu zakonnego*, Kraków 1930, s. 28-30.

eksklaustracja, piastowanie godności kościelnych, apostazja i ucieczka, wydalenie połączone ze zwolnieniem ze ślubów¹⁷.

Jednakże dobrowolnie przyjęte zobowiązanie domaga się, by także w nadzwyczajnych sytuacjach zachowane zostały przepisy, które ich dotyczą¹⁸. Stąd też konieczność uzyskania pozwolenia także na czasowy pobyt poza domem zakonnym.

4. Geneza

Wspomniane powyżej p o z w o l e n i e na pobyt poza klasztorem nie jest – podobnie jak instytucja eksklustracji – żadną nowością w prawie kościelnym. Przeciwnie, jej korzenie sięgają początków istnienia zorganizowanych form życia konsekrowanego. Oczywiście chodzi tu jedynie o formy życia wspólnotowego, gdyż życie np. ascetów czy pustelników przy braku życia wspólnego nie niosło ze sobą konieczności zaistnienia omawianych instytucji.

Powstawanie pierwszych wspólnot cenobitycznych około drugiej połowy III w. pociągnęło za sobą także unormowania prawne. Już II synod w Arles (443 r.) nakładał obowiązek przestrzegania życia wspólnego, a powrót do życia świeckiego uniemożliwiał przez nałożone zakazy¹⁹. Jednocześnie Sobór Chalcedoński polecał biskupom czuwanie nad dyscypliną monasterów i w praktyce oddawał klasztory pod jurysdykcję biskupią²⁰. Tenże Sobór zezwalał mnichom na czasowe opuszczenie życia wspólnotowego ale jedynie za pozwoleniem przełożonego, który z kolei mógł wydać go wyłącznie za zgodą biskupa. Brak takiej zgody pociągał za sobą kościelną sankcję ekskomuniki²¹. Podobne normy, na skutek zamieszek i niepokoїв wznie-

¹⁷ Por. É. B., *Religieux hors de communauté*, Revue des Communautés Religieuses, 30 (1958), s. 149.

¹⁸ Miało to miejsce np. przy zamieszkach, prześladowaniach, itp. Jedną z takich sytuacji, powstałą na ziemiach polskich i spowodowaną polityką rosyjskich władz zaborczych opisuje: J. K a ł o w s k i, *Uprawnienia nad zakonami udzielone biskupom przez Stolicę Apostolską po 1864 r.*, Prawo Kanoniczne (= PK), 20 (1977), n. 1-2, s. 147-148.

¹⁹ Zob. kan. 25 synodu w Arles, w: C. I. H e f e l e, H. L e c l e r c q, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, t. 2, cz. 1, Paris 1908, s. 472-473. Podobny zakaz podaje kan. 7 Soboru Chalcedońskiego, przytaczając go za Kanonami Apostolskimi i kan. 16 Synodu w Kartaginie. Zob. *Conciliorum oecumenicorum decreta*, (COD), edizione bilingue, Bologna 1991, s. 90, przyp. 3.

²⁰ Por. kan. 4 i 8 Soboru Chalcedońskiego, w: COD, s. 89 i 91.

²¹ Warto przypomnieć w tym miejscu, iż był to okres burzliwych sporów chrystologicznych. Rok wcześniej miał miejsce synod zbójceki w Efezie, który swoją sławę zawdzięcza m.in. uzbrojonym mnichom. Ponad pięciuset Ojców Chalcedońskich zebrało się w pierwszej chwili w Nicei, a dopiero później, na skutek próśb cesarza Marcjana spowodowanych toczącą się wojną ale też i tumultami wzniecany przez mnichów będących zwolennikami Dioskura, postanowiono obrady rozpocząć w Chalcedonie, czyli w pobliżu cesarskiego Konstantynopola. Por. na ten temat: C. I.

canych przez mnichów opuszczających klasztory²², pojawiły się także w ustawodawstwie świeckim owego okresu²³.

Opisana powyżej reguła zależności w opuszczaniu klasztoru stała się normą podstawową także dla kolejnych soborów i synodów, tak wschodnich jak i zachodnich²⁴. Pewne modyfikacje nastąpiły dopiero w okresie, w którym poszczególne klasztory zyskiwały przywilej egzempcji, czyli wyjęcia spod władzy biskupów²⁵. Biskup nie mógł już interweniować przez udzielanie pozwolenia, gdyż indult na pobyt poza klasztorem wyjętym spod władzy biskupa mógł być udzielony przez przełożonego zakonnego. Jednak ogólna zasada, iż pozwolenia udziela własny przełożony w jedności z biskupem pozostaje w mocy i zostaje powtórzona przez Dekret Gracjana. Dekret ten podaje jednak także inną zasadę, iż w przypadku pełnej egzempcji klasztoru nie jest konieczna interwencja biskupa przy udzielaniu pozwolenia²⁶. Jedność przełożonego z biskupem i jego wcześniejsza zgoda wymagana jest głównie w przypadku zakonnika będącego kapłanem (a tych w owym czasie – połowa XII w. – jest większość). Nie chodzi więc tutaj o jakąś formę władzy karnej czy też podporządkowania zakonników władzy jurysdykcyjnej biskupa, ale o umożliwienie zakonnikowi będącemu poza klasztorem wykonywanie świętych posług. Będąc w klasztorze wykonywał je na mocy uprawnienia udzielonego przez opata, natomiast poza kłauzurą konieczne było uzyskanie pozwolenia biskupa²⁷.

Dalszy rozwój omawianej instytucji widzimy w Dekretalach Grzegorza IX, gdzie spotykamy zakazy odnośnie do pewnych form eksklaustracji czasowej czy nieokreślonej. Pojawia się na przykład zakaz sprawowania przez kapłana zakonnego posług w parafiach należących do opactwa lub kościołach, gdyż taka forma apostolatu wykluczałaby możliwość życia wspólnotowego. Gdyby przypadek taki miał miejsce, biskup powinien zaingerować, tak, by albo opat odwołał zakonnika do klasztoru, albo

Hefele, H. Leclercq, j.w., t. 2, cz. 1, s. 645-646 i cz. 2, s. 649-651 oraz M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 1. *Starożytność*. Warszawa 1986, s. 171 i 182-3 a także H. Pietras, *By nie milczeć o Bogu. Zarys teologii Ojców Kościoła*, Kraków 1991, s. 215.

²² Por. Św. Ambroży, *Epistola 40*, w: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, wyd. J. P. Migne, t. 16, Parisii 1866, kol. 1148-1160.

²³ Pierwotnie w Kodeksie Teodozjusza: C. Th. 16, 3, 1 oraz C. Th. 16, 3, 2 a później w ustawodawstwie Justyniana: Nov. 5, 123 i 133 oraz C. J. 1, 3. Szerzej na ten temat por. B. Biondi, *Il diritto romano cristiano*, t. 1. *Orientamento religioso della legislazione*, Milano 1952, s. 421-425 oraz T. Schaefer, *Iustinianus et vita monachica*, w: *Acta congressus iuridici internationalis*, t. 1, Romae 1925, s. 173-188.

²⁴ Por. B. Kurtscheid, *Historia iuris canonici. Historia institutorum ab Ecclesiae fundatione usque ad Gratianum*, Romae 1951, s. 182-183.

²⁵ Por. A. Vermeersch, *De religiosis institutis et personis. Tractatus canonico-moralis ad recentissimas leges exactus*, t. 1, Brugis 1902, s. 213-217.

²⁶ Por. C. XVI, q. 1, c. 8; C. XVIII, q. 2, c. 7; C. XVI, q. 1, c. 12; C. XVIII, q. 2, c. 5.

²⁷ Por. C. XVI, q. 1, c. 40-41; C. XVI, q. 2, c. 7.

przydzielił mu innych współbraci, aby możliwe było życie wspólne²⁸. Niezależnie od egzemplcji klasztoru oraz wyjęcia spod władzy karnej biskupa, tenże mógł w tym przypadku nakładać kary kościelne na opata, który nie chciał się podporządkować jego poleceniom²⁹.

Zakaz ten obowiązywał również w stosunku do zakonników, którzy nie mieli święceń. Oni również nie mogli być wysyłani z klasztorów na stałe lub samotnie, by poza klauzurą spełniać jakieś posługi³⁰. Konieczność uzyskania pozwolenia przełożonego na pobyt poza klaszturem podkreśla również Liber Sextus³¹.

Na bazie kanonów Soboru Trydenckiego³² oraz dekretów papieskich w XVI i XVII w.³³ wykształca się instytucja pozwoleń na czasowy pobyt poza klaszturem, która w swej treści zbliżona jest do omawianej w niniejszym artykule eksklaustracji.

Równocześnie instytucja ta została przez F. Suareza SJ opisana teoretycznie. Określił ją jako „pozwolenie na przebywanie poza klaszturem”³⁴, co w pełni pokrywa się z definicją Kodeksu z 1917 r.³⁵ Jednocześnie, zgodnie z ówczesną nauką, wyróżnił on dwa typy pozwoleń na pobyt poza klauzurą: pozwolenie czasowe³⁶ i pozwolenie nieokreślone lub wieczyste.

Indult czasowy, który mógł być wręczony na czas krótki lub długi, zależny był od trwania przyczyn dla których został udzielony. Korzystający z indultu pozostawał zakonnikiem, zaś śluby i obowiązki nakładane przez reguły wiązały go na tyle, na ile można było je pogodzić z jego nowym stanem³⁷.

Indult nieokreślony lub wieczysty, był wieczysty tylko w znaczeniu negatywnym, gdyż przełożony, który go udzielał, mógł go również dla słusznych przyczyn w każdej chwili odwołać. Także korzystający z tego indultu pozostawał zakonnikiem związanym przez śluby i własną regułę, na

²⁸ Por. X. III, c. 4, 37.

²⁹ X. III, c. 4, 37.

³⁰ X. III, c. 2, 35. Podobne unormowania zostały potwierdzone przez X. III, c. 3, 50; X. III, c. 10, 50 i inne.

³¹ VI^o. III, c. 2, 24.

³² *Concilium Tridentinum, sess. XXV, decretum de regularibus et monialibus, c. 4, w: COD, s. 777.*

³³ Zob. K l e m e n s VIII, dekret *Nullus omnino* z 25 VII 1599 r., § 19, w: *Codicis Iuris Canonici Fontes*, (= Fontes), ed. P. G a s p a r r i (t. 1-6) et J. S e r e d i (t. 7-9), Romae 1923-1939, t. 1, n. 187, s. 356; S. C. C o n c i l i i, dekret z 21 IX 1624 r., §1, w: Fontes, t. 5, n. 2454, s. 231.

³⁴ Por. F. S u a r e z, *Opera omnia*, t. 16, *De statu Religioso*, Parisiis 1866, traktat VIII, księga III, r. 7, s. 331, n. 7.

³⁵ Kan. 638 KPK/1917 podaje, jak to już było wspomniane, określenie: *Indultum manendi extra claustra*.

³⁶ Autorzy używali na jego określenie terminów *saecularizatio ad tempus* lub *saecularizatio temporaria*. Por. I. B i e d e r l a c k – M. F ü c h r i c h, *De religiosis*, Oeniponte 1919, s. 291; D. M. P r ü m m e r, *Manuale iuris canonici*, Friburgi Brisgoviae 1927, s. 342.

³⁷ Por. F. S u a r e z, j.w., s. 331, n. 6.

tyle, na ile odpowiadały jego stanowi. Zarówno pierwszego jak i drugiego indultu mógł udzielić także przełożony zakonny³⁸, i to jak sugerują niektórzy z autorów, także przełożony lokalny lub przełożony klasztoru³⁹, jeśli pozwalały na to konstytucje lub zwyczaje prawne. Sugestia ta wydaje się przekonującą, zwłaszcza w świetle faktu, iż ówcześni autorzy nie dokonują w tym względzie żadnych rozróżnień⁴⁰.

Pozwolenie mogło być wręczone „dla słusznych przyczyn” z punktu widzenia dobra klasztoru, dobra publicznego czy pożytku prywatnego, według roztropnego osądu przełożonego, który go udzielał⁴¹. Obie formy pozwolenia przynosiły jednakowe skutki w materii ślubu ubóstwa: przebywający poza klasztorem miał prawo gromadzenia i używania dóbr przy zastosowaniu jakiegokolwiek środka prawnego oraz prawo do *peculium*, jednak prawo własności tychże należało nie do niego, lecz do jego klasztoru⁴².

Okres późniejszy nie wnosi już zmian co do istoty omawianej instytucji, ale jak to zostanie przedstawione poniżej, precyzuje terminologię oraz władzę przełożonych, którzy udzielają pozwoleń na pobyt poza klasztorem. Nie będzie też dokonywał podziału na eksklustrację czasową i wieczystą, ale zgodnie z ukazaną powyżej odwieczną praktyką Kościoła dokona rozróżnienia na dwie instytucje: eksklustrację i sekularyzację.

II. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku

Wyjaśniona powyżej konieczność istnienia pozwoleń na przebywanie poza domem zakonnym oraz ukazany pokrótce rozwój tych pozwoleń, pomoże nam lepiej zrozumieć unormowania odnośnie do eksklustracji zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego promulgowanym w 1917 roku przez Benedykta XV. Aby przeprowadzić dokładną analizę tych norm, dokonać należy podziału zagadnienia. Tak więc kolejno zostaną omówione: samo kodeksowe pojęcie eksklustracji, władza kompetentna do jej udzielenia oraz skutki udzielonego indultu.

³⁸ Por. F. Suarez, j.w., s. 330, n. 2-3. Z zasady Stolica Apostolska udzielała przełożonym zakonnym stosownych uprawnień, podobnie jak miało to miejsce w dekretach okresu posoborowego. Wiele przykładów przekazania uprawnień można znaleźć u D. Bouix, *De iure regularium*, t. 1, Parisiis 1867 oraz w *Collectanea in usum Secretariae Sacrae Congregationis Episcoporum et Regularium*, cura A. Bizzarri edita, Romae 1885.

³⁹ Por. J. Fernandez, *Esclaustrazione*, w: *Dizionario degli istituti di perfezione*, t. 3, Roma 1976, kol. 1275.

⁴⁰ Na przykład F. Suarez, j.w., s. 330, n. 1, pisze: „cum facultate alicuius praelati, qui possit illam concedere”.

⁴¹ Por. tamże, s. 334, n. 17.

⁴² Por. tamże, s. 335, n. 19.

1. Pojęcie

Jak to już zostało wyżej określone, *exclaustratio* w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 roku oznacza pozwolenie na czasowe przebywanie poza domem zakonnym⁴³, a tym samym w pewnej niezależności od swoich zakonnych przełożonych. Odróżnić go należy od zwykłego pozwolenia na pobyt poza klasztorem, o którym jest mowa w kan. 606 § 2⁴⁴. Czas, na jaki jest wydawany indult eksklaustracji, gdy idzie o jego długość, może być określony lub nieokreślony. W pierwszym przypadku ważny jest on tak długo, jak to zostało określone w piśmie udzielającym. Natomiast w przypadku, gdy czas jest nieokreślony, ważny jest tak długo, jak długo trwają przyczyny dla których pozwolenie zostało udzielone⁴⁵. W swej istocie eksklaustracja jest sytuacją *provisorica*. Zakonnik nie może całego swego życia zakonnego spędzić poza instytutem. Po kilku miesiącach czy kilku latach zakonnik musi albo wrócić do klasztoru i na nowo podjąć w pełni obowiązki życia zakonnego, albo odrzucić ten rodzaj życia starając się o zwolnienie ze ślubów i pozwolenie na definitywne odejście z zakonu czyli o indult sekularyzacji⁴⁶.

Indult eksklaustracji jest więc środkiem bardzo poważnym, skoro może prowadzić do odejścia ze stanu zakonnego. Nie można więc prosić o jego udzielenie, gdy brak jest poważnych motywów⁴⁷. Może to być na przykład chęć pomocy ubogim rodzicom, gdy nie można zaistniałej sytuacji zaradzić w inny sposób⁴⁸. Innym słusznym powodem wydaje się być udzielenie

⁴³ Kan. 638 KPK/1917.

⁴⁴ Por. F. Bączkowi cz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Kraków 1923, s. 740. To pozwolenie, udzielane przez przełożonego zakonnego, dotyczy przede wszystkim tego pobytu poza domem zakonnym, który nie przekracza sześciu miesięcy, chyba że spowodowany jest studiami lub koniecznością leczenia. Istotne różnice między prawną nieobecnością a eksklaustracją rozpoczynają się od władzy kompetentnej do udzielenia, a kończą się na skutkach. Por. szerzej na temat różnic między tymi instytucjami: P. V. P i n t o, „*Exclaustratio*” et *absentia a domo des religieuses*, *Studia Canonica*, 11(1977), s. 389-402.

⁴⁵ Por. E. J o m b a r t, *Exclaustration*, w: *Dictionnaire de droit canonique*, t. 5, Paris 1953, kol. 609.

⁴⁶ Por. tamże, kol. 609.

⁴⁷ Por. kan. 84 § 1 KPK/1917. Identyczna norma zawarta jest w kan. 90 § 1 KPK/1983 „Od ustawodawstwa kościelnego nie należy dyspensować bez słusznej i racjonalnej przyczyny, z uwzględnieniem okoliczności przypadku i ważności ustawy, od której się dyspensuje. W przeciwnym razie dyspensa jest niegodziwa a także nieważna, chyba że została udzielona przez prawodawcę lub jego przełożonego”. Por. szerzej na ten temat G. Michiels, *Normae generales iuris canonici*, t. 2, Parisii-Tornaci-Romae 1949, s. 742-746; oraz R. S o b a ń s k i, *Normy ogólne Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Warszawa 1969, s. 130-131.

⁴⁸ Por. E. J o m b a r t, *Des religieux*, w: *Traité de Droit Canonique*, t. 1, Paris 1954, s. 693.

pomocy w innej parafii lub diecezji⁴⁹, długotrwałe leczenie, wypoczynek⁵⁰ czy też niezależna od zakonnika zaistniała sytuacja polityczna⁵¹. Wagę motywów i przyczyn skłaniających do prośby o indult oceniać będzie ten przełożony, w którego kompetencji leży jego udzielenie.

2. Władza kompetentna do udzielenia indultu

W instytutach na prawie papieskim władzą posiadającą kompetencje do udzielenia indultu na pobyt czasowy poza klauzurą jest wyłącznie Stolica Apostolska⁵². Ta zaś udziela tego pozwolenia za pośrednictwem Kongregacji Zakonów⁵³. Aby otrzymać indult eksklaustracji zakonnik nie potrzebuje zgody swego przełożonego generalnego⁵⁴. Jednakże jest stylem i praktyką Kurii Rzymskiej, aby nie udzielać żadnej łaski bez wysłuchania przełożonego. Stąd w formule reskryptu zaznaczano, iż przełożony ma także prawo odwołać zakonnika na powrót do klauzury⁵⁵. Niezależnie od tego prawa udzielanego przełożonemu, indult w każdej chwili mogła także odwołać sama Stolica Święta⁵⁶.

Gdy idzie o zgromadzenia na prawie diecezjalnym, to indultu mogła tu udzielić tak Stolica Apostolska, jak również ordynariusz miejsca⁵⁷.

Na skutek nieprecyzyjnego sformułowania normy kodeksowej powstały wątpliwości odnośnie do ordynariusza miejsca. Stały się one wreszcie przedmiotem wyjaśnienia Papieskiej Komisji Autentycznej Interpretacji

⁴⁹ Por. N. M a s i, *Legittima assenza ed esclaustrazione*, Parma 1959, s. 51-62. Por. także E. J o m b a r t, *Exclaustration*, j.w., kol. 609.

⁵⁰ Por. N. M a s i, j.w., s. 63-66.

⁵¹ Por. C. P i o n t e k, j.w., s. 94; Por. także N. M a s i, j.w., s. 66.

⁵² Kan. 638 KPK/1917: *sola Sedes Apostolica in religionibus iuris pontificii dare potest*.

⁵³ Lub też za pośrednictwem Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, gdy idzie o tereny jej podległe. Kan. 251 KPK/1917. Por. M a C o r o n a t a, *Institutiones iuris canonici*, t. 1, Romae 1950, s. 839.

⁵⁴ Por. konsultację udzieloną na ten temat przez S. G o y e n e c h e, *Consultationes, Commentarium pro Religiosis et Missionariis* (CpR), 1936, s. 254-256.

⁵⁵ Obszerne wyjaśnienie tej kwestii podaje S. G o y e n e c h e, tamże, s. 254-255. Por. także: T. S c h a e f e r, *De religiosis ad normam Codicis Iuris Canonici*, Romae 1947⁴, s. 911-912. C. P i o n t e k, j.w., s. 156 n. wyjaśnia, iż brak zaznaczenia możliwości odwołania w formule reskryptu powodowałby całkowite pozbawienie przełożonego takiego prawa.

W czasie wykładów prowadzonych przez SCRIS zaznaczono przy tym, iż może to przełożony uczynić dla ważnych i słusznych przyczyn. Zob. E. G a m b a r i, A. L a r r a o n a, *Scuola pratica di diritto dei religiosi. Appunti raccolti durante le lezioni nel corso 1955-1956*, t. 5, (mps), Roma 1955-1956, s. 100.

⁵⁶ Podstawą tego odwołania, podobnie jak i rozumowania P i o n t k a, cytowanego w przypisie poprzednim jest tradycyjna dla kanonistyki zasada, iż odwołania jakiegos prawa może dokonać ta instancja, która go udzieliła. Por. X. V, c. 1, 41.

⁵⁷ Kan. 638 KPK/1917: *etiam loci Ordinarius*.

Kodeksu Prawa Kanonicznego⁵⁸. Jednakże to wyjaśnienie dało podstawy do nowych wątpliwości – tym razem odnośnie do pojęcia *commoratio*. Dla jednych kanonistów pobyt ten oznacza normalnie dom, do którego zakonnik jest przypisany i być może także miejsce, gdzie zakonnik faktycznie zamieszkiwał przez sześć miesięcy, co stwarzało dla niego rodzaj zamieszkania czasowego (*quasi domicilio*)⁵⁹. Przeważająca jednak wydaje się inna opinia, która pojęcie *commoratio* rozumie bardziej szeroko, jako każde miejsce w którym zakonnik przebywa, także w krótkim okresie czasu⁶⁰. Kompetentnym więc do udzielenia indultu eksklaustracji będzie zawsze ordynariusz miejsca, w którym usytuowany jest dom do którego zakonnik jest przypisany; jednakże inni ordynariusze miejsca nie są przez to pozbawieni kompetencji⁶¹.

3. Skutki

Na wstępie trzeba stwierdzić, iż zakonnik, który otrzymał indult eksklaustracji, pozostaje nadal członkiem swego instytutu, chociaż dochodzi do pewnego rozluźnienia więzów jakie go z zakonem łączą. Związany jest nadal ślubami i innymi obowiązkami swej profesji, które z jego stanem dadzą się pogodzić⁶². Ta zasada ogólna jest w dalszej części tego samego kanonu doprecyzowana tak, iż jasnym jest fakt ograniczenia praw i przywilejów eksklaustrowanego oraz jego zwolnienie z niektórych obowiązków.

Ogólna zasada przedstawiona powyżej oraz porównanie z postanowieniami Kodeksu w sytuacjach analogicznych⁶³ daje główne wytyczne odnośnie do zachowania ślubów.

Ślub czystości pozostaje w wyniku eksklaustracji bez żadnych zmian. Różnica pojawia się natomiast przy pozostałych ślubach. Ślub posłuszeństwa, choć pozostaje co do swej istoty, to jednak jego realizacja podlega dużej

⁵⁸ Pontificia Commissio ad Codicis Canones Authentice Interpretando. *Responsa*. D.: Utrum verba loci Ordinarius, de quibus in canone 638, designent Ordinarium loci commorationis religiosi, an Ordinarium loci domus principis. R.: Affirmative ad primam partem, negative ad secundam. Acta Apostolicae Sedis (AAS) 31 (1939) 321. Por. także S. Goyeneche, *Adnotationes circa vim verborum Loci Ordinarii in can. 638*, CpR 20 (1939), s. 216-218.

⁵⁹ Por. E. Bergh, *De religiosorum saecularizatione*, Nouv. revue theol., 1939, s. 1094, oraz J. Creusen, *De Ordinario competente quod ad indultum saecularizationis*, Periodica de re morali, canonica, liturgica, (= Periodica), 12 (1924), s. (18)-(19). Szerzej na temat pobytu i zamieszkania zob. R. G. Mailloux, *Domicile légal et domicile des religieux dans l'histoire de la doctrine canonique*, Antonianum, 1991, z. 1, s. 62-139, a szczególnie s. 125 n.

⁶⁰ Por. T. L. Bouscaren, *Adnotationes: II – De religiosorum saecularizatione*, Periodica 28 (1940), s. 145.

⁶¹ Por. T. Schaefer, *De religiosis*, j.w., s. 913, a także E. Regatillo, *Interpretatio et iurisprudentia Codicis Iuris Canonici*, Santander 1953³, s. 244-245.

⁶² Kan. 639 KPK/1917.

⁶³ Por. kan. 630 KPK/1917.

zmianie: zamiast przełożonym zakonnym, zakonnik także na mocy ślubu poddany jest ordynariuszowi miejsca, w którym przebywa⁶⁴, a przełożony zakonny nie ma już nic do powiedzenia⁶⁵. Jedynym wyjątkiem od tej reguły, o którym wspomniano już powyżej, jest sytuacja, gdy przełożeni zakonnicy dla słusznych powodów odwołują go do klasztoru. Wtedy im właśnie – a nie ordynariuszowi miejsca – winien zakonnik okazać swe posłuszeństwo⁶⁶. Ordynariusz miejsca ma także prawo karania zakonnika, który podlega mu w czasie eksklaustracji, chyba że przełożeni na skutek popełnionych wykroczeń wezwą go do powrotu z eksklaustracji i wtedy nałożą nań stosowne kary⁶⁷.

Gdy chodzi o ślub ubóstwa, to powinien on być zachowany zgodnie z jego naturą. Zakonnik może używać i rozporządzać dobrami materialnymi w granicach konieczności, czyli nie powinien czynić wydatków zbytecznych. Choć jednocześnie należy mu przyznać większą swobodę w administrowaniu dobrami, głównie ze względu na jego specjalne położenie. Szczegóły odnośnie do nabycia dóbr na własność, używania i administracji regulować będą konstytucje danego zakonu oraz pozwolenia, jakich udzielił przełożeni przy opuszczaniu domu zakonnego⁶⁸. Podobnie jak to miało miejsce przed Kodeksem z 1917 roku, a co omówiono wyżej, wszystko co zakonnik nabędzie w czasie eksklaustracji, nabywa dla zakonu⁶⁹. Gdy zaś sam nie potrafi zdobyć środków na swoje utrzymanie, wtedy jego instytut zakonny z tytułu miłości powinien przyjść mu z pomocą, aby mógł żyć w warunkach godnych człowieka i zakonnika⁷⁰.

Eksklaustrowany, jak to już powiedziano, powinien sumiennie wypełniać te obowiązki, które płyną z faktu przynależności do stanu zakonnego i dadzą się pogodzić z jego obecną sytuacją. Chodzi tu głównie o takie powinności, jak ogólne obowiązki duchowieństwa⁷¹, obowiązek dążenia do doskonałości czy odbywanie ćwiczeń duchowych⁷². Jest jednak wolny od życia wspólnego

⁶⁴ Por. kan. 639 KPK/1917.

⁶⁵ Por. E. J o m b a r t, *Exclaustration*, j.w., kol. 611.

⁶⁶ Por. J. R. B a r, *O zakonach. O osobach świeckich*, Warszawa 1968, s. 253-254.

⁶⁷ Por. S. G o y e n e c h e, *Consultationes 3^a*, CpR 39 (1960), s. 75-77.

⁶⁸ Por. J. R. B a r, *Zakonnik poza klasztorem*, Polonia Sacra 10 (1958), nr 2, s. 137. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż rozważany był problem zakonników będących profesami ślubów prostych. Zastanawiano się mianowicie, czy takiemu zakonnikowi w czasie eksklaustracji zostaje przywrócona możliwość dysponowania swoim majątkiem, która była uprzednio zawieszona na skutek złożenia prostego ślubu ubóstwa. Por. E. B., j.w., s. 152.

⁶⁹ Por. analogiczny w tym względzie przepis kan. 580 KPK/1917.

⁷⁰ Por. P. B a s t i e n, *Directoire canonique à l'usage des Congrégations à vœux simples*, Maredeus 1923³, s. 123, przyp. 2. Innym tytułem, jak pisze E. B., j.w., s. 153, może być fakt, iż dobra nabywane przez zakonnika będą należały do instytutu, więc w trudnej sytuacji może instytut udzielić swego wsparcia potrzebującemu.

⁷¹ Por. kan. 124-142 oraz kan. 592 KPK/1917.

⁷² Por. kan. 593, 594 § 2, 595, 611 KPK/1917.

oraz obowiązków które z niego płyną. Jeżeli przebywający poza klasztorem jest duchownym, powinien odmawiać Liturgię Godzin według kalendarza swojego instytutu. Podobnie profesji i profeski ślubów uroczystych. Natomiast zakonnicy po ślubach czasowych mogą według swego uznania korzystać z kalendarza zakonnego lub diecezjalnego⁷³.

Według słów kan. 639 zakonnik na czas trwania indultu jest pozbawiony głosu czynnego i biernego, to znaczy nie może ani brać udziału w wyborach, ani samemu być wybieranym na jakiś urząd⁷⁴. Gdyby się zdarzyło, iż pomimo tego zakazu brał w sposób czynny lub bierny udział w wyborach, wtedy zgodnie z normą podaną w kan. 167 § 1,5° i § 2 jego głos byłby nieważny, a także nieważne mogą być przeprowadzone wybory⁷⁵.

Prawodawca pozwala mu jednak korzystać z czysto duchowych przywilejów swego zakonu. Zakonnik więc, pomimo eksklustracji, będzie miał udział we wszystkich łaskach i całym skarbcu zasług swego zakonu, będzie mógł korzystać np. z odpustów, z przywilejów dotyczących odprawiania Mszy św.⁷⁶ oraz z uprawnień spowiedników, jeśli jest członkiem zakonu zebrzącego, itp.⁷⁷

Kontrowersyjnym i dyskutowanym przez kanonistów był problem sufragiów⁷⁸ po śmierci eksklustrowanego. Wielu autorów było zdania, iż zakon jest zobowiązany odprawiać wszystkie sufragia, które przepisane są po śmierci każdego innego zakonnika⁷⁹. Inni natomiast utrzymywali, że byłoby niesprawiedliwością nakładać na instytut zobowiązania w stosunku do kogoś, kto nie przyniósł mu żadnego pożytku⁸⁰. W tej dyskusji najrozsądniejszy wydaje się głos Berutti'ego, iż sprawa sufragiów powinna zostać unormowana przez konstytucje każdego z zakonów⁸¹. Podobnie jak indywidualnie musi być rozpatrywana sytuacja przeciwna, to znaczy nałożenie na eksklustrowanego zakonnika obowiązku odprawiania sufragiów za swoich zmarłych współbraci zakonnych. Można nałożyć nań takie zobowiązania, chyba że byłoby to dla niego zbyt dużym obciążeniem np. z racji pozbawienia się przez to stypendiów mszalnych, koniecznych do własnego

⁷³ Por. F. Bączkiewicz, j.w., s. 741.

⁷⁴ Por. E. Jombart, *Exclaustration*, j.w., kol. 610.

⁷⁵ Por. bliżej na ten temat: SCRIS, *Voting rights of those who are living outside the community*, Informations SCRIS, 1975, s. 157-161.

⁷⁶ Por. T. V. Gerster, *Ius Religiosorum in compendium redactum pro iuvenibus religiosis*, Taurini 1935, s. 138.

⁷⁷ Por. T. Schaefer, *De religiosis*, j.w., s. 914.

⁷⁸ Przepisane prawem własnym modlitwy za zmarłych, ofiary Mszy św., itp.

⁷⁹ Por. m.in. P. Bastien, j.w., s. 123, przyp. 1; J. Creusen, *Religieux et Religieuses*, Bruxelles 1950⁶, s. 265; T. Schaefer, *De religiosis*, j.w., s. 914.

⁸⁰ Por. L. Fanfani, *Il diritto delle Religiose*, Torino-Roma 1922, s. 233-234 lub A. Vermeersch, J. Creusen, *Epitome iuris canonici*, t. 1, Mechliniae-Romae 1949⁷, n. 796.

⁸¹ C. Berutti, *Institutiones iuris canonici*, t. 3, *De Religiosis*, Torino 1936, n. 151; Por. także J. R. Bar, *Zakonnik poza klasztorem*, j.w., s. 139, przyp. 7.

utrzymania⁸². Nie wzbudzała natomiast kontrowersji sprawa pogrzebu zakonnika zmarłego w trakcie trwania indultu eksklaustracji. Stąd wydaje się rzeczą niewątpliwą, iż w takiej sytuacji na zakonie spoczywać będzie obowiązek pokrycia kosztów pogrzebu⁸³.

Kolejnym skutkiem eksklaustracji jest zakaz używania habitu zakonnego, a precyzując: obowiązek zdjęcia zewnętrznych form zakonnego ubioru⁸⁴. W praktyce oznacza to, iż zakonnicy będący kapłanami lub klerykami (czyli wszyscy włączeni do stanu duchownego przez obrzęd przyjęcia tonsury) powinni w czasie eksklaustracji używać sutanny⁸⁵, zaś siostry zakonne i bracia konwersi używać mają strojów świeckich. Autorzy są w tym punkcie zgodni, iż kodeksowe określenie *exteriorem formam* pozwala używać eksklaustrowanemu innych znaków przynależności do swego zakonu, np. szkaplerza, krzyżyka, medalika itp., noszonych pod wierzchnim okryciem⁸⁶.

Skutki eksklaustracji są zasadniczo analogiczne dla instytutów na prawie papieskim i na prawie diecezjalnym. Zasadniczo, gdyż omawiany powyżej zakaz używania stroju zakonnego stanowi jedyny w tym względzie wyjątek. Kan. 639 KPK/1917 określa jedynie skutki indultu eksklaustracji udzielonego przez Stolicę Apostolską, stąd powstała wątpliwość, czy podobne warunki obowiązują tego, kto indult otrzymał od ordynariusza miejsca. Na tak postawione pytanie Papieska Komisja Autentycznej Interpretacji Kodeksu Prawa Kanonicznego odpowiedziała twierdząco, dodając, iż członkom zakonów na prawie diecezjalnym ordynariusz miejsca może zezwolić na zatrzymanie sukni zakonnej⁸⁷. Zezwolenie takie może być wydane gdy istnieją szczególne przyczyny przemawiające za nim, jednak prawo przyczyn tych nie określa bliżej⁸⁸. Gdy brak jest takiego pozwolenia udzielonego wyraźnie w indulcie, wtedy eksklaustrowany zachowuje obowiązek zdjęcia habitu zakonnego⁸⁹.

⁸² Por. S. G o y e n e c h e, *Consultationes 2a*, CpR 36 (1957), s. 21-22.

⁸³ Por. J. C o m y n s, *The juridical status of religious living outside their religious houses*, *The Jurist* 12 (1952), s. 347-348.

⁸⁴ Por. kan. 639 KPK/1917: *exteriorem tamen debet habitus religiosi formam deponere*.

⁸⁵ Por. kan. 136 § 1 KPK/1917.

⁸⁶ Por. C. D. C a r l o, *Ius Religiosorum*, Parisiis-Romae 1950, s. 469; J. R. B a r, *O zakonach*, j.w., s. 254.

⁸⁷ Pontificia Commissio ad Codicis Canones Authentice Interpretando. *Responsa*. D. 2: *Utrum qui indultum exclaustationis ab Ordinario loci obtinuerunt, teneantur conditionibus appositis in can. 639. R. ad 2^{um}: Affirmative, salva Ordinarii potestate concedendi exclaustro ob rationes particulares facultatem retinendi habitum religiosum*. AAS 16 (1922) 662. Por. także: *Annotationes ad Responsa Pont. Com. Int. z 12 XI 1922*, *Periodica* 11 (1923), s. 184.

⁸⁸ Por. J. R. B a r, *Zakonnik poza klasztorem*, j.w., s. 138-139. Wiadomo przy tym, iż Stolica Apostolska zwykle nie zwalnia nigdy z nakazu zdjęcia habitu. Por. J. C o m y n s, j.w., s. 344.

⁸⁹ Por. P. M a r o t o, *Annotationes*, CpR 4 (1923), s. 204.

Omawiając powyżej skutki indultu eksklaustracyjnego w materii ślubu posłuszeństwa, pominięto sprawę pozycji prawnej zakonników będących kapłanami, gdyż przyjęte święcenia powodują dodatkowo konieczność uregulowań odnośnie do przekazywania władzy jurysdykcyjnej. Kanony dotyczące eksklaustracji nie zawierają *explicite* unormowań w tym zakresie. Kan. 639 podaje jedynie cytowaną już wcześniej normę ogólną, iż *eksklaustrowany poddany jest ordynariuszowi miejsca, gdzie przebywa*. Także komentatorzy Kodeksu na ogół nie analizują głębiej tego zagadnienia⁹⁰. Jedynym wyjątkiem wśród autorów piszących w niedługi czas po promulgacji Kodeksu Benedykta XV jest C. Piontek⁹¹. Omawia on szczegółowo przyjęcie eksklaustrowanego przez *laskawego biskupa*, dokonując podziału na zakonników po ślubach uroczystych i wieczystych, po ślubach czasowych oraz związanych zwykłymi przyrzeczeniami⁹². Wydaje się jednak, iż w tym miejscu można pominąć szczegółowe analizowanie tej kwestii, tym bardziej, że praktyka Kongregacji Zakonów wkrótce przyniosła jasne rozwiązanie problemu⁹³. Ustaliła się mianowicie taka procedura, że zakonnik będący duchownym nie mógł otrzymać pozwolenia na pobyt poza zakonem, nawet na krótki czas, jeśli wraz z prośbą o indult nie przedstawiono zaświadczenia od jakiegokolwiek ordynariusza miejsca, iż ten zezwoli mu na zamieszkanie na swoim terenie i przynajmniej na odprawianie Mszy św.⁹⁴ Nawet gdy niektórzy zakonnicy zwracali się bezpośrednio do Stolicy Świętej z prośbą o pozwolenie na pobyt poza zakonem, Kongregacja odpisywała przez Prokuratora generalnego Zakonu, *by proszący znalazł najpierw laskawego biskupa, a potem dopiero zwrócił się ponownie ze swą prośbą*⁹⁵.

Indult zezwalający na czasowy pobyt poza domem zakonnym nakłada na eksklaustrowanego zakonnika obowiązek powrotu do wspólnoty po upływie oznaczonego czasu lub też podjęcia starań o przedłużenie pozwolenia. Zwykle też indulty udzielane przez Stolicę Apostolską, jak to już wspomniano, zobowiązywały zakonnika, by powrócił do domu zakonnego na wezwanie przełożonych nawet w czasie trwania indultu⁹⁶. Wydaje się być rzeczą oczywistą, iż zakonnik wrócić może do wspólnoty w jakiegokolwiek

⁹⁰ Dokładniej mówiąc nie wspominają o tym komentatorzy piszący przed 1925 rokiem, tzn. J. Biederlack, M. Fuchrich, j.w., z 1919 r.; L. Fanfani, j.w., z 1920 r.; D. M. Prümmer, j.w., z 1920 r. Zaś krótkie wzmianki na ten temat można znaleźć dopiero u: T. V. Gerster, j.w., z 1935 r.; T. Schaefer, *De religiosis*, j.w., z 1947 r.; C. D. Carlo, j.w., z 1950 r. Nie poruszają także tego tematu autorzy artykułów z tego okresu.

⁹¹ *De indultum exclastrationis*, j.w.

⁹² Por. tamże, s. 173-182.

⁹³ Nb. rozwiązanie to przyjęto w kan. 686 § 1 KPK/1983 jako obowiązującą normę prawną.

⁹⁴ Por. T. V. Gerster, j.w., s. 137-138 oraz C. D. Carlo, j.w., s. 469-470.

⁹⁵ Zob. T. Schaefer, *De religiosis*, j.w., s. 915-916.

⁹⁶ Por. E. Jombart, *Des religieux*, j.w., s. 694.

chwili przed upływem czasu oznaczonego w pozwoleniu. W momencie powrotu ustają skutki indultu: zakonnik odzyskuje swój habit, prawo do głosu czynnego i biernego oraz wszystkie przywileje swego zakonu⁹⁷. Gdyby natomiast zakonnik nie powrócił do wspólnoty zakonnej po upływie czasu przewidzianego w indulcie, wtedy według zgodnej opinii autorów⁹⁸ może być traktowany jako zbieg lub apostata z zakonu. Niezbędne jest wtedy podjęcie przez przełożonych kroków przewidzianych przez prawo w takich sytuacjach⁹⁹, zaś zakonnik naraża się na liczne i bardzo dotkliwe sankcje karne, do wydalenia ze stanu zakonnego włącznie.

III. W czasie obowiązywania Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku

Kościół zwykł reformować i odnawiać prawa świętej karności, aby zawsze zgadzały się z powierzoną mu zbawczą misją¹⁰⁰. To odnawianie i dostosowywanie prawa do istniejących zmian i okoliczności zewnętrznych widać także w całej rozciągłości na podstawie omawianego przez nas pozwolenia na czasowy pobyt poza wspólnotą zakonną. Okres obowiązywania Kodeksu Benedykta XV jest dla tej instytucji okresem z jednej strony doprecyzowywania obowiązujących norm, a z drugiej strony wprowadzenia przez praktykę Kongregacji Zakonów nowych form eksklaustracji: eksklaustracji *ad nutum Sanctae Sedis* i eksklaustracji *kwalifikowanej*.

Pewne przypadki doprecyzowywania prawa odnośnie do analizowanej instytucji zostały już przedstawione powyżej, gdy omawiano odpowiedzi Papieskiej Komisji Autentycznej Interpretacji Kodeksu Prawa Kanonicznego na temat przedłożonych wątpliwości dotyczących ordynariusza miejsca¹⁰¹ oraz skutków indultu udzielonego przez ordynariusza miejsca¹⁰². Ukazane dyskusje i kontrowersje wokół niektórych aspektów eksklaustracji czy jej skutków wskazują jasno, iż także dla kanonistyki był to teren rozwoju i wypracowywania nowych rozwiązań.

Jedną z pierwszych istotnych, bo dotyczących samej natury eksklaustracji, zmian było wprowadzenie praktyki nakładania indultu. Jak to wyjaśniono wcześniej¹⁰³, indult jest pozwoleniem, łaską – czyli aktem

⁹⁷ Por. E. J o m b a r t, *Exclaustration*, j.w., kol. 611.

⁹⁸ Por. J. R. B a r, *Prawo zakonne po Soborze Watykańskim II*, Warszawa 1977³, s. 305; A. T a b e r a, G. M. d e A n t o ñ a n a, G. E s c u d e r o, j.w., s. 527.

⁹⁹ Czynności te oraz skutki ucieczki i apostazji z zakonu określone są w kan. 645, 646 oraz 2385 i 2386 KPK/1917.

¹⁰⁰ J a n P a w e ł II, Konstytucja Apostolska *Sacrae Disciplinae leges* z 25 marca 1983 r., w: Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, (b.m.w.) 1984.

¹⁰¹ Por. powyżej II, 2, s. 56-57.

¹⁰² Por. powyżej II, 3, s. 60.

¹⁰³ Por. powyżej przypis 3.

zakładającym prośbę ze strony zainteresowanego, stąd udzielenie go bez żadnej prośby zdaje się zmieniać pojęcie eksklustracji w sposób istotny.

Pierwsze ślady praktyki nakładania pozwolenia na czasowy pobyt poza wspólnotą znajdujemy w piśmiennictwie kanonistycznym już w 1928 roku¹⁰⁴. Związana była ona w tym przypadku z indultem sekularyzacji i stanowiła etap przejściowy w drodze do jego otrzymania. Zgodnie z obowiązującymi normami Kodeksu z 1917 r. zakonnik, który był kapłanem, w przypadku przeniesienia do stanu świeckiego, winien przed uzyskaniem indultu sekularyzacji znaleźć łaskawego biskupa, który przyjął by go do swej diecezji przynajmniej na czas próby. Pojawiły się jednak wypadki, iż próba wypadła niepomyślnie¹⁰⁵. Zwolniony już ze ślubów zakonnik pozostawał w takim wypadku bez inkardynacji do diecezji, bez wspólnoty zakonnej – i w konsekwencji – bardzo często bez środków do życia¹⁰⁶. Tak więc by zaradzić podobnym sytuacjom Kongregacja Zakonów wprowadziła praktykę, iż proszącym o zwolnienie ze ślubów kapłanom zakonnym nie udzielano takiego indultu, dopóki nie został przyjęty na stałe do jakiejś diecezji¹⁰⁷. Zaś na czas wymaganej przez prawo próby nakładano proszącemu zakonnikowi indult eksklustracji. Gdy upłynął czas próby i zakonnik został inkardynowany do diecezji, wtedy następowało wykonanie zwolnienia ze ślubów, zaś według zmienionej w 1931 r. formuły wykonawcą reskryptu był sam ordynariusz przyjmujący sekularyzowanego zakonnika¹⁰⁸.

Dalszy rozwój omawianej praktyki nakładania eksklustracji nastąpił w związku z działaniami wojennymi prowadzonymi w czasie II wojny światowej i częstymi przypadkami powoływania do służby wojskowej zakonników będących profesami ślubów uroczystych. Sytuacja prawna zakonników odbywających służbę wojskową była określona specjalnymi normami, bazującymi na dekrete *Inter reliquas* z 1911 r.¹⁰⁹ i potwierdzonymi także po wejściu w życie Kodeksu z 1917 r.¹¹⁰ Jednak przepisy te „omnawiały głównie pozycję prawną zakonników o ślubach czasowych¹¹¹, natomiast w czasie II wojny światowej zaczęto mobilizować także profesów ślubów uroczystych. Wobec zaistniałej już w 1939 roku sytuacji i zgłaszanych

¹⁰⁴ Zob. A. Vermeersch, *Exclaustratio et saecularizatio religiosorum*, Periodica 17 (1928), s. 50*-51*.

¹⁰⁵ Por. J. Comyns, j.w., s. 348-350.

¹⁰⁶ Por. A. Vermeersch, *Exclaustratio et saecularizatio*, j.w., s. 50*.

¹⁰⁷ Por. tamże, s. 51*. Vermeersch podaje także formułę używaną przez Kongregację Zakonów.

¹⁰⁸ Zob. A. Vermeersch, *De exclaustratione et saecularizatione*, Periodica 21 (1932) s. 182*-183*, gdzie podano także odnowioną formułę reskryptu.

¹⁰⁹ Kongregacja Zakonów, dekret *Inter reliquas* z 1 I 1911 r., AAS 3 (1911) 37-39.

¹¹⁰ Por. Kongregacja Zakonów, dekret *Cum in Codice*, AAS 11 (1919) 321.

¹¹¹ Szersze omówienie tych przepisów podaje J. Comyns, j.w., s. 350-352.

do Kongregacji próśb o jej rozwiązanie¹¹², przekazano pozwolenie na udzielanie w takim wypadku indultu eksklaustracji¹¹³. Istotną jest też sprawą, iż uprawnienia te przekazano nie tylko dla proszącego o nie przełożonego Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, ale jak to zaznaczono w odpowiedzi Kongregacji, dla wszystkich Wyższych przełożonych, a szczególnie w miejscach, o które chodzi i dla poszczególnych podobnych przypadków¹¹⁴. Mamy więc w tym przypadku nie tylko kolejny przykład nakładania eksklaustracji¹¹⁵, ale również pierwszy przypadek, iż w czasie obowiązywania Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. udzielono uprawnienia do tej czynności Wyższym przełożonym zakonnym¹¹⁶.

Drugi przypadek przekazania uprawnień będzie miał miejsce w 1971 r., kiedy to Pius XII w *Index facultatum* skierowanym do Nuncjusów, Pronuncjusów i Delegatów Apostolskich, przekazał m.in. uprawnienia do udzielania eksklaustracji i zaznaczył możliwość subdelegowania tych uprawnień zainteresowanym przełożonym generalnym¹¹⁷.

Skutki nałożonej w tych przypadkach eksklaustracji Kongregacja określiła słowami *quoad fieri possit, can. 639*, co w praktyce oznaczało określanie tych skutków indywidualnie dla poszczególnego przypadku¹¹⁸.

Kolejnymi zmianami na gruncie omawianej instytucji jest wspomniane już wprowadzenie przez praktykę Kongregacji dwóch nowych form eksklaustracji, które zostaną dla większej jasności omówione obecnie w dwóch kolejnych punktach.

1. Eksklaustracja „*ad nutum Sanctae Sedis*”

Omówione powyżej praktyki nakładania eksklaustracji w drodze całkowitego zwolnienia ze ślubów, oraz na profesów służących w wojsku utorowało drogę do wytworzenia nowej formy udzielania pozwoleń na czasowy pobyt poza instytutem, którą nazwano *ad nutum Sanctae Sedis*,

¹¹² Zob. CpR 1939, s. 213, gdzie cytowany jest fragment listu Prokuratora Generalnego O.F.M. z 9 II 1939 r. skierowanego do Kongregacji Zakonów w związku z sytuacją w Austrii, anektowanej w tym czasie do III Rzeszy.

¹¹³ Por. *Leges Ecclesiae post Codicem Iuris Canonici editae*, (LE), coll. X. O c h o a, t. 1, Romae 1966, n. 1471, kol. 1915.

¹¹⁴ Por. A. L a r r a o n a, *Adnotationes ad dubium*, CpR 20 (1939), s. 214-215.

¹¹⁵ Odpowiedź Kongregacji podaje wprawdzie sformułowanie *concessionem*, ale trudno przecież w tym wypadku powiedzieć, iż jest to udzielenie na własną prośbę zakonnika. Podobnie trudno byłoby powiedzieć, iż zakonnicy ci byli wcielani do armii na własną prośbę.

¹¹⁶ Według brzmienia kan. 639 KPK/1917 kompetentną była tylko Stolica Apostolska i ordynariusz miejsca.

¹¹⁷ Por. *Index facultatum*, n. 8, CpR, 52 (1971), s. 245 i 276.

¹¹⁸ Szerzej na temat skutków zob. S. G o y e n e c h e, *Consultationes: Conditio professorum a votis perpetuis in militiam vocatorum*, CpR 22 (1941), s. 208-209 oraz A. L a r r a o n a, *Adnotationes*, j.w., s. 215.

gdyż jedynym autorytetem kompetentnym do jej udzielenia była Stolica Apostolska. Podobnie jak w poprzednio omawianych przykładach, tak i w tym praktyka zrodziła się na skutek koniecznych do rozwiązania sytuacji życiowych, dla których brak było jednoznacznych norm prawnych. Jednocześnie ta nowa forma zapełniła lukę w prawie kodeksowym, które nie przewidywało odpowiednich środków prawnych wobec członków instytutów zakonnych, których nie można z braku przyczyn wydalić z Instytutu, a jednak ich pobyt we wspólnocie poważnie zakłóca jej funkcjonowanie¹¹⁹. Różne mogły być przyczyny powodujące takie zakłócenia – i różne też były powody, dla których Stolica Apostolska decydowała się na nałożenie eksklustracji. Jednak z całą pewnością zawsze był to indult czyli łaska udzielona zakonnikowi¹²⁰. Najczęstsze powody nakładania eksklustracji to: wspomniana już szkodliwość dla wspólnoty i dla samego zakonnika, gdy jednocześnie sam zakonnik nie mógł się zdecydować na czasowe czy też stałe odejście z instytutu¹²¹; także gdy miały miejsce przestępstwa, lecz nie na tyle poważne, by mogły być przyczyną dymisji lub też gdy zasługujący na dymisję zmienił postępowanie, odpokutował za winy lecz jego pobyt we wspólnocie nie wydawał się być wskazany ze względu na istniejące zgorzenie; także gdy przestępstwa zwykle pociągające za sobą dymisję zostały popełnione z powodu słabości czy choroby¹²², która jednak nie zawsze nadawała się do leczenia szpitalnego, a jednocześnie w istotny sposób wpływała na niezdolność do życia wspólnotowego¹²³. W takich przypadkach eksklustracja wydawała się przybierać postać kary nałożonej na członka instytutu. Ale zdarzały się także przypadki, iż zakonnik zakładający nowy instytut życia konsekrowanego, był często eksklustrowany *ad nutum S. Sedis*¹²⁴. Trudno byłoby w tym przypadku powiedzieć, iż nie był to dla takiej osoby akt łaski.

Co do swej istoty eksklustracja *ad nutum S. Sedis* różniła się od eksklustracji przewidzianej w kan. 639 jedynie tym, iż, jak to już podkreś-

¹¹⁹ Por. B. Z u b e r t, *Eksklustracja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1983, kol. 803.

¹²⁰ *Licet quandoque praecedunt causae culpabiles*, A. G u t i é r r e z, *Exclaustratio ad nutum S. Sedis*, CpR 32 (1953), s. 337.

¹²¹ Por. A. G u t i é r r e z, *Exclaustratio ad nutum S. Sedis*, j.w., s. 338. Autor dodaje jeszcze, iż przypadki szkodliwości i zakłócenia pokoju we wspólnocie często obserwuje się we wspólnotach żeńskich, a zwłaszcza klasztorach kontemplacyjnych.

¹²² Często może nawet nie dojść do przestępstwa, ale głównym powodem jest choroba psychiczna. Por. B. Z u b e r t, *Eksklustracja*, j.w., kol. 803.

¹²³ Por. J. R. B a r, *Przebywanie zakonników poza domem zakonnym*, PK 24 (1981), nr 1-2, s. 145; J. R. B a r, J. K a ł o w s k i, *Prawo o instytutach życia konsekrowanego*, Warszawa 1985, s. 177.

¹²⁴ Por. G. L o b i n a, *Osservazioni giuridico-pastorali sui provvedimenti disciplinari nei confronti dei religiosi*, *Informationes SCRIS* I (1975), s. 75.

lano, była nakładana¹²⁵ i to na czas nieokreślony „według woli Stolicy Świętej”¹²⁶. Różna natomiast co do szczegółów była procedura oraz pewne skutki jej nałożenia.

W momencie pierwszej oficjalnej wzmianki o wprowadzeniu przez jurysprudencję praktyki nakładania eksklaustracji¹²⁷ procedura była bardzo prosta. Najwyższy przełożony przedkładał Kongregacji prośbę o nałożenie eksklaustracji na członka swego instytutu¹²⁸, przedstawiając wraz z faktami i odpowiednimi świadectwami, konieczność zastosowania takiego rozwiązania¹²⁹. Jednakże z upływem czasu następował rozwój tejże procedury. Kongregacja świadoma była, iż nakładanie eksklaustracji jest środkiem dyscyplinarnym na tyle mocnym, iż może dochodzić do naruszenia dobra zakonnika i nawet do wyrządzenia krzywdy i niesprawiedliwości, jeśli nie będzie on miał możliwości przedstawienia swojego punktu widzenia¹³⁰. Stąd też Kongregacja na posiedzeniu dnia 19 stycznia 1974 r. podjęła decyzję, iż w wypadku eksklaustracji nałożonej zakonnikom przez Stolicę św. należy zachować taki sposób, jaki zachowuje się przy wydalaniu zakonników o ślubach prostych. „Kiedy przewidziane jest nałożenie i zainteresowany powinien się podporządkować, rodzi się możliwość rekursu: w takim wypadku staje się konieczne przestrzeganie takich norm jakie stosuje się przy procedurze do wydalenia: upomnienia, obrona, decyzja podjęta na Radzie przy zastosowaniu tajnego głosowania”¹³¹. W tej formie, tzn. na prośbę wyższego przełożonego przy zastosowaniu określonych powyżej norm,

¹²⁵ Można ją w tym wypadku określić jako *nakaz opuszczenia wspólnoty zakonnej wydany przez kompetentną władzę*, w odróżnieniu od instytucji eksklaustracji określonej w Kodeksie Prawa Kanonicznego jako *pozwolenie na czasowy pobyt poza wspólnotą zakonną*. „Substantia eius in eo est quod sit imposita: est praeceptum manendi extra claustra”. A. Gutiérrez, *Exclaustratio ad nutum S. Sedis*, j.w., s. 337.

¹²⁶ Tamże, s. 75.

¹²⁷ Nastąpiło to przez opublikowanie w 1953 r. cytowanego już powyżej artykułu A. Gutiérrez’a *Exclaustratio ad nutum S. Sedis*. A. Gutiérrez, profesor prawa kanonicznego na Uniwersytecie Laterańskim, był w tym czasie szefem biura formacji i studiów zakonnych w Kongregacji Zakonów. Zob. J. P f a b, *Exclaustratio qualificata*, *Theologie und Glaube*, 51 (1961), s. 103-104, przyp. 13.

¹²⁸ Jak już wspomniano, w owym czasie działo się to zawsze za pośrednictwem Prokuratora Generalnego; por. kan. 517 KPK/1917, a szerzej na ten temat: J. W r o c e ń s k i, *Kongregacja Zakonów i Instytutów Świeckich w aspekcie historyczno prawnym*, PK 29 (1986), nr 3-4, s. 209-231, szczególnie s. 230.

¹²⁹ Por. J. F e r n a n d e z, j.w., kol. 1279.

¹³⁰ Por. uwagi G. Bouldac’a przedstawione na posiedzeniu Kongregacji w dniu 12 lutego 1973 r. cyt za: P. V. P i n t o, j.w., s. 396-397. Podaje je także G. L o b i a n a, *Osservazioni*, j.w., s. 75-76.

¹³¹ Nel Congresso [Sacrae Congregationis pro Religiosis et Institutis seacularibus] del 19 gennaio 1974, e stata presa in proposito [cum imponitur religiosis utriusque sextus exclaustratio ad nutum Sanctae Sedis] la seguente decisione: „quando il provvedimento e imposto e l’interessato deve subirlo, sorge la possibilita del ricorso: in tal caso si rende necessaria l’osservanza, almeno ad instar, della procedura della

procedura nakładania eksklustracji była stosowana aż do wejścia w życie Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II.

Czas trwania nałożonej eksklustracji nie był określony, ale nie była też nakładana jako wieczysta. Tak jej nałożenie jak i zakończenie następowało przez dekret Kongregacji Zakonów. Nie wystarczyło więc, jak przy zwykłej eksklustracji, iż upłynął czas przewidziany w indulcie, lub zakończyły się powody, dla których została wydana. Tym samym eksklustrowany zakonnik nie mógł wrócić do domu instytutu bez pozwolenia Kongregacji, a gdyby nawet powrócił, przełożony nie mógł go bez takiego pozwolenia przyjąć¹³². Według opinii kanonistów zakonnik, któremu nałożono obowiązek pobytu poza instytutem nie mógł także nawet na krótki okres czasu zamieszkać w jakimkolwiek domu instytutu bez pozwolenia przełożonego generalnego. Nie powinien też, z racji odseparowania od życia wspólnotowego, otrzymywać żadnych kwestionariuszy, okólników i innych pism wysyłanych przez instytut do poszczególnych członków¹³³. Pozwolenie i wola S. Świętej nie były jednak w tym przypadku arbitralne: po ustaniu skutków Kongregacja wydawała pozwolenie powrotu. Także w każdej chwili mogło dojść do porozumienia między przełożonymi instytutu a eksklustrowanym członkiem i w tym przypadku Kongregacja także odwoływała nałożoną eksklustrację¹³⁴.

Pewną nowością wśród skutków nałożenia eksklustracji było zobowiązanie instytutu do świadczenia pomocy eksklustrowanemu członkowi. A. Gutierrez zaznaczał, iż zakonnik „eksklustrowany *ad nutum S. Sedis* nie mniej niż eksklustrowany w sposób zwyczajny, powinien pracować i zabezpieczyć sobie środki konieczne do życia”¹³⁵. Jednak w razie trudności instytut winien udzielić mu pomocy, tak by żył w warunkach godnych człowieka i zakonnika¹³⁶.

Gdy chodzi o pozostałe skutki nałożenia eksklustracji, to jak już wspomniano powyżej, nie różniły się one od przewidzianych w kan. 639. Natomiast zmiana nastąpiła odnośnie do kapłanów zakonnych w zakresie wypełniania przez nich ślubu posłuszeństwa i wykonywania świętych posług. Pozostała aktualna norma zawarta w kan. 639 KPK/1917, iż po uzyskaniu zgody ordynariusza miejsca na pobyt i sprawowanie czynności kapłańskich

dimissione: ammonizioni, difesa, decisione del Consiglio preso a voti segreti”.: LE, t. 5, n. 4259, kol. 6723; *Informaciones SCRIS*, 1 (1975) s. 76; Por. G. Lobina, *Osservazioni*, j.w., s. 75-76.

¹³² Por. A. Gutiérrez, *Exclustratio ad nutum S. Sedis*, j.w., s. 339.

¹³³ Por. P. V. Pinto, j.w., s. 397-398; Nawiąsem mówiąc w okresie prac nad nowym Kodeksem Prawa Kanonicznego postulowano, by zakaz zamieszkiwania w jakimkolwiek domu instytutu obejmował także eksklustrowanych na własną prośbę. Por. tamże, s. 396.

¹³⁴ Por. G. Lobina, *Osservazioni*, j.w., s. 75.

¹³⁵ Por. A. Gutiérrez, *Exclustratio ad nutum S. Sedis*, j.w., s. 338-339.

¹³⁶ Tamże, s. 339.

na podległym mu terytorium, eksklaustrowany zakonnik podlegał mu także na mocy ślubu posłuszeństwa. Jednakże oprócz tej normy dodano jeszcze dwa nowe rozwiązania sytuacji.

Pierwsze z nich, to możliwość – przy braku łaskawego biskupa – znalezienia innego przełożonego kościelnego, np. przełożonego zakonnego, który wobec S. Świętej odpowiadałby za życie kapłańskie eksklaustrowanego. Tenże przełożony udzielałby pozwolenia na sprawowanie Mszy św. w domu swego instytutu, natomiast na mocy ślubu posłuszeństwa zakonnik pozostawałby zależny od własnych przełożonych zakonnych, którzy czuwaliby nad jego zachowaniem¹³⁷.

Drugie rozwiązanie stosowane było gdy eksklaustrowany kapłan zakonny nie znalazł ani łaskawego biskupa, ani innego przełożonego kościelnego. W takich przypadkach Kongregacja przy nakładaniu eksklaustracji zawięzała możliwość wykonywania czynności kapłańskich i jakichkolwiek świętych posług. Gdy zaś chodziło o sam ślub posłuszeństwa, eksklaustrowany tak odnośnie do dyscypliny chrześcijańskiej, jak i kapłańskiej oraz zakonnej podlegał przełożonym swego instytutu¹³⁸.

2. Eksklaustracja kwalifikowana

Ta forma eksklaustracji, jak to już wspomniano powyżej, wyrosła także z praktyki Kongregacji Zakonów. Pierwsza oficjalna adnotacja o jej stosowaniu pojawiła się, podobnie jak to miało miejsce w przypadku eksklaustracji *ad nutum S. Sedis*, w *Commentarium pro Religiosis* z 1955 roku¹³⁹. Jednak według niektórych autorów stosowana była przez Kongregację już od początku lat czterdziestych¹⁴⁰. Główną przyczyną jej zaistnienia była zwiększająca się liczba przypadków chwiania się w powołaniu kapłanów zakonnych i ich wątpliwości tak odnośnie do życia zakonnego jak i kapłańskiego¹⁴¹. Stąd też udzielana była przez Kongregację Zakonów wyłącznie kapłanom zakonnym¹⁴² i zawsze stanowiła prawdziwy indult, czyli łaskę, gdyż udzielano jej na prośbę zainteresowanego kapłana lub przynajmniej z jego zgodą¹⁴³.

¹³⁷ Por. tamże, s. 338.

¹³⁸ Tamże.

¹³⁹ Por. A. Gutiérrez, *De exclaustatio qualificata*, CpR 34 (1955), s. 374-379.

¹⁴⁰ Zob. J. Torres, *La procedura di esclaustrazione del consacrato, w: I procedimenti speciali nel diritto canonico*, Libreria editrice Vaticana 1992, (= Tenże, *Procedimento di esclaustrazione del religioso*, *Informationes SCRIS*, 18 (1992) n. 1, s. 53-78), s. 320, przyp. 17. Wiarygodność tej informacji powiększa fakt, iż autor jest od wielu lat pracownikiem Kongregacji Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, a w chwili publikacji artykułu był Podsekretarzem tejże Kongregacji.

¹⁴¹ Por. J. Torres, *La procedura*, j.w., s. 320.

¹⁴² Por. A. Gutiérrez, *De exclaustatio qualificata*, j.w., s. 374.

¹⁴³ Tamże, s. 375.

Możliwość udzielenia eksklaustracji kwalifikowanej była zarezerwowana Stolicy Apostolskiej, a jej natura była bardzo zbliżona do zwykłej eksklaustracji przewidzianej przez Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. Podobieństwa tych dwóch form są szczególnie widoczne w czasowości obu indultów – choć eksklaustracja kwalifikowana zwykle była nakładana na rok lub najwyżej dwa lata¹⁴⁴. W obu przypadkach eksklaustrowany pozostawał w pełni członkiem swego zakonu i zachowywał prawo powrotu do wspólnoty. Jednak w przypadku eksklaustracji kwalifikowanej jej cele były bardzo jasno określone: miała pomóc kapłanowi zakonnemu w przezwyciężeniu kryzysu, lub też – gdyby to przezwyciężenie kryzysu było niemożliwe – miała umożliwić mu powrót do życia w świecie i po upływie czasu eksklaustracji staranie się o indult sekularyzacji i przeniesienie do stanu świeckiego¹⁴⁵.

Różnice jakie występują pomiędzy eksklaustracją zwykłą i kwalifikowaną najbardziej widoczne są na płaszczyźnie skutków obu indultów, gdyż eksklaustracja kwalifikowana obok skutków przewidzianych w kan. 639 niesie także wiele innych, szczegółowo określonych w formule reskryptu¹⁴⁶.

Kan. 639 nakładał na eksklaustrowanego obowiązek zdjęcia zewnętrznych form habitu zakonnego, natomiast przy eksklaustracji kwalifikowanej obowiązek ten zostaje rozszerzony tak, iż kapłan otrzymujący indult ma zakaz używania także stroju duchownego. Jednocześnie zostaje suspendowany i otrzymuje zakaz wykonywania władzy święceń i jurysdykcji. Z tymi zakazami związane jest zawieszenie przywilejów stanu zakonnego¹⁴⁷ i duchownego oraz zwolnienie z obowiązków płynących ze ślubów i obowiązków kapłańskich, z wyjątkiem jednak prawa świętego celibatu, które winno być zachowywane przez cały czas eksklaustracji¹⁴⁸.

Wraz z udzieleniem indultu eksklaustracji kwalifikowanej kapłan otrzymywał zwolnienie z cenzur i kar kościelnych, które mógł zaciągnąć w stanie kryzysu, zaś na czas trwania indultu w przyjmowaniu sakramentów zostawał odrwany z osobami świeckimi¹⁴⁹.

A. Gutiérrez podkreślał, iż udzielenie eksklaustracji kwalifikowanej nie pozbawia zakonnika przynależności do instytutu oraz prawa powrotu do wspólnoty¹⁵⁰. Zapewne dlatego w formule indultu zaznaczono, iż zakonnik jest powierzany trosce i opiece tak ordynariusza miejsca jak i przełożonych zakonnych, którzy czuwać mają nad jego dyscypliną. Przełożeni zakonnicy są

¹⁴⁴ Tamże.

¹⁴⁵ Por. B. Z u b e r t, *Eksklaustracja*, j.w., kol. 803; J. R. B a r, *Przebywanie zakonników poza domem zakonnym*, j.w., s. 146, wyszczególnia przypadek próby kapłana zakonnego o indult sekularyzacji, gdy biskup przyjmuje go w swej diecezji jedynie na próbę.

¹⁴⁶ Por. G. E s c u d e r o, *Il nuovo diritto dei religiosi*, Roma 1973², s. 284.

¹⁴⁷ Z wyjątkiem czysto duchowych, jak to określono w kan. 639 KPK/1917.

¹⁴⁸ Por. A. G u t i é r r e z, *De exclaustatio qualificata*, j.w., s. 374.

¹⁴⁹ Por. B. Z u b e r t, *Eksklaustracja*, j.w., kol. 803.

¹⁵⁰ Por. A. G u t i é r r e z, *De exclaustatio qualificata*, j.w., s. 375.

także z tytułu pobożności i miłosierdzia zobowiązani do pomocy materialnej eksklaustrowanemu znajdującemu się w trudnych warunkach, choć zasadą naczelną było, iż przyjmujący indult i opuszczający wspólnotę składał przełożonym pisemną deklarację, iż samodzielnie będzie zarządzał swym potrzebom materialnym nie przysparzając żadnego ciężaru swemu instytutowi¹⁵¹.

Ustanie eksklaustracji kwalifikowanej dokonać się mogło w różny sposób¹⁵². Po upływie czasu na jaki udzielono indultu eksklaustrowany kapłan miał obowiązek ponownego zwrócenia się do Kongregacji, która miała przewidzieć sposób dalszego postępowania. Jednak w formule indultu zaznaczono, iż zakonnik zachowuje prawo powrotu do instytutu po upływie czasu wyznaczonego w indulcie a także wcześniej. Jednakże w takim wypadku nie ustawało zawieszenie praw i obowiązków stanu duchownego.

Kongregacja mogła także odwołać indult w trakcie jego trwania tak na prośbę zainteresowanego kapłana jak i z urzędu przy zaistnieniu poważnych przyczyn. Takiego odwołania nie mógł jednak dokonać przełożony zakonny, nawet jeśli został ustanowiony wykonawcą reskryptu, którego udzielał według swego osądu i wiedzy.

Innym sposobem zakończenia eksklaustracji kwalifikowanej było przeniesienie do stanu świeckiego, które nie dokonywało się jednak przez proste wygaśnięcie indultu, lecz wymagało nowej ingerencji S. Świętej. Ta zaś udzielała pozwolenia z trojakich motywów: na prośbę zainteresowanego, przez nałożenie wieczystego przeniesienia do stanu świeckiego jako kary w przypadku poważnego zgorśzenia oraz przez zwykłe zwolnienie ze stanu zakonnego na prośbę kapłana, który pozyskał łaskawego biskupa przyjmującego go do diecezji jako duchownego i udzielającego mu zezwolenia na wykonywanie świętych posług¹⁵³.

Obok omówionych powyżej norm dla instytucji eksklaustracji w czasie obowiązywania Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. pojawił się jeszcze jeden przepis, który dotyczył eksklaustrowanych kapłanów zakonnych pragnących wyemigrować z Europy¹⁵⁴. Niezależnie od tego w jaki sposób i z jakiego tytułu został udzielony indult eksklaustracji, oraz niezależnie od czasu na jaki eksklaustrowany udawał się do krajów zamorskich, konieczne było uzyskanie wcześniejszego zezwolenia Kongregacji Konsystorialnej. O to pozwolenie eksklaustrowany kapłan zakonny starał się za pośrednictwem albo przynajmniej za zgodą ordynariusza miejsca, któremu był podległy na czas eksklaustracji. W tym wypadku pozostawała w mocy ogólna zasada

¹⁵¹ Por. J. F e r n a n d e z, j.w., kol. 1280.

¹⁵² Sposoby te omawia szczegółowo A. G u t i é r r e z, *De exclaustatio qualificata*, j.w., s. 378-379.

¹⁵³ Por. tamże, s. 379.

¹⁵⁴ P i u s XII, *Normae pro spirituali emigrantium cura gerenda*, CpR 34 (1953), s. 7-15.

podana w kan. 639 Kodeksu Prawa Kanonicznego, iż na czas eksklaustracji zakonnik podlegał ordynariuszowi miejsca także na mocy ślubu posłuszeństwa, a więc jego przełożony zakonny nie mógł ani zabronić mu wyjazdu poza Europę, ani też w jakikolwiek sposób popierać jego emigrację¹⁵⁵.

Omówione w tej części doprecyzowania norm Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. a także nowe rozwiązania wprowadzone przez Kongregację Zakonów wraz z istniejącymi kan. 638-9 weszły w projekty i schematy nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego. Po wielu zmianach na przestrzeni lat 1970-1981¹⁵⁶ przyjęły ostateczną postać w ogłoszonym 25 stycznia 1983 roku Kodeksie Prawa Kanonicznego Jana Pawła II. Odnosnie do instytucji eksklaustracji rewizja prawa nie wydaje się być zbyt radykalna, ograniczając się jedynie do uproszczenia materiału prawnego¹⁵⁷ i wyeliminowania, przez dodanie nowych norm, luk prawnych istniejących w KPK z 1917 r.¹⁵⁸

Zakończenie

Jednym z istotnych elementów życia w instytutach zakonnych jest między innymi zobowiązanie do życia we wspólnotcie. Stąd, jak to ukazano w powyższym artykule, konieczne jest istnienie norm regulujących sytuację odejścia czy zawieszenia życia wspólnego a szczególnie instytucji zwanej eksklaustracją, pozwalającej członkom instytutów zakonnych na przebywanie poza swoimi wspólnotami w sposób zgodny z przepisami prawa. Konieczność ta jest szczególnie widoczna poprzez spojrzenie na genezę tej instytucji oraz jej nieprzerwane istnienie i funkcjonowanie na prawie wszystkich etapach rozwoju życia konsekrowanego.

¹⁵⁵ Por. J. F e r n a n d e z, j.w., kol. 1280.

¹⁵⁶ Rozwój schematów i zmian tekstów projektów dotyczących eksklaustracji można prześledzić na podstawie artykułów i relacji zamieszczanych w *Communications*: 2 (1970), s. 168-181; 5 (1973), s. 47-69; 6 (1974), s. 72-93; 7 (1975), s. 63-92; 9 (1977), s. 52-61; 10 (1978), s. 160-179; 11 (1979), s. 22-66 i 296-346; 12 (1980), s. 130-187; 13 (1981), s. 151-211 i 325-407. Opisuje je także szczegółowo A. G u t i é r r e z, *Schema canonum de institutis vitae consecratae per professionem consiliorum evangelicorum*, CPr 58 (1977), s. 3-34 i 197-209.

Wydaje się, iż w niniejszym opracowaniu, z założenia omawiającym normy prawne instytucji eksklaustracji można i należy pominąć opis dyskusji, propozycji i schematów, które (poza ostatecznymi wersjami) nigdy nie stały się obowiązującym prawem.

¹⁵⁷ Por. E. G i l b e r t, *Separation from Religious Institutes*, *The Jurist*, 2 (1984), s. 458.

¹⁵⁸ Omawiana powyżej eksklaustracja *ad nutum S. Sedis* stała się według KPK z 1983 r. normą obowiązującą (kan. 686) wypełniając lukę istniejącą w Kodeksie Benedykta XV. Jednak mimo stosowania jej przez ponad 30 lat w praktyce Kongregacji Zakonów, stanowi nowość względem poprzedniego Kodeksu. Por. D. A n d r é s, *Innovationes in Parte III libri II novi Codicis, quae est De institutis vitae consecratae et de SVA*, CPr 64 (1983), s. 53 oraz B. Z u b e r t, *Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostołskiego*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 2, cz. 3, Lublin 1990, s. 205.

Szczególną rolę dla zrozumienia dzisiejszych przepisów odnośnie do indultu eksklustracji, obok wspomnianego wyżej ukazania genezy i konieczności jej istnienia, mają omówione w powyższym opracowaniu unormowania Kodeksu Pio-Benedyktynskiego oraz praktyka stosowana przez Kongregację Zakonów. Z nich wyrastają przepisy obecnie obowiązujące, zaś analiza przeprowadzona w artykule ukazuje pośrednio także drogi rozwoju prawa. W szczególności chodzi tu o wspomnianą praktykę Kongregacji, dzięki której powstały nowe formy stosowania pozwoleń na czasowy pobyt poza wspólnotą.

Dzięki analizie tej praktyki zaobserwować można również inne interesujące zjawiska. Z jednej strony jest tu bardzo widoczne stosowanie w coraz to nowych dziedzinach prawa kościelnego zasady pomocniczości. Z drugiej zaś strony narzuca się nam coraz bardziej podmiotowe stosowanie prawa oraz jego modyfikowanie stosownie do pojawiających się potrzeb Kościoła. Tak wprowadzenie eksklustracji *ad nutum S. Sedis* jak i eksklustracji *kwalifikowanej* spowodowane było koniecznością rozwiązania konkretnych i trudnych sytuacji życiowych, masowo pojawiających się w danym okresie. Jednocześnie rozwiązania te uderzają swoją humanitarnością. *Aequitas canonica* bazująca na chrześcijańskiej *caritas* pozwala na stworzenie norm prawnych, które jednocześnie bronią prawa każdego człowieka i zarazem pozwalają mieć wzgląd na prawa całych wspólnot. Widoczne to było tak w omówionym wprowadzaniu prawa do obrony i rekursów, jak i – od strony wspólnoty – stosowaniu eksklustracji nałożonej. Ukoronowanie swoje znalazło zaś w obecnie obowiązujących normach, które wprost stanowią, iż stosując środki administracyjne, postępować należy z zachowaniem słuszności i miłości.

L'origine e sviluppo dell'istituzione d'esclaustrazione

L'istituzione d'esclaustrazione ossia una licenza di rimanere fuori della casa del proprio istituto è una delle più importanti norme riguardanti i casi di sospensione o di uscita dalla vita comune. Il senso più profondo richiede però di prendere in considerazione le fonti dalle quali proviene sopranominata istituzione. Perciò il tema d'esclaustrazione è stato diviso in due parti. Il presente articolo descrive l'origine e sviluppo di questa istituzione, e il seguente ci dimostra attuali norme e la prassi vigenti in proposito.

L'autore dopo aver presentato la definizione d'esclaustrazione, mostra la sua necessità alla luce di elementi essenziali della vita religiosa. Quindi presenta l'origine di licenza di rimanere fuori di comunità e in breve il suo sviluppo fino al 1917.

La parte seguente dell'articolo presenta le norme del Codice di Diritto Canonico del 1917 e intende mostrare l'evoluzione dell'istituzione d'esclaustrazione nel periodo del regime del CDC del 1917. Una particolare attenzione si dà alla nuova forma d'indulto d'esclaustrazione introdotto dalla prassi della Congregazione dei Religiosi: esclaustrazione „ad nutum S. Sedis” ed esclaustrazione qualificata.

L'analisi fatta dall'articolo prepara lettore a una migliore comprensione delle norme attuale, inoltre permette all'autore di venire alla conclusione riguardante il principio della sussidiarietà usato sempre più spesso dal diritto della Chiesa. Ladimostrazione dell'evoluzione dell'istituzione d'esclaustrazione suggerisce anche che questo diritto è usato sempre più in modo soggettivo è modificato secondo le necessità.